

D. B. Baris

No. 2.61

OPVOLGINGSSITUATIE
IN DE
ZUIDHOLLANDSE BOLLENSTREEK

Maart 1974

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Streekonderzoek

129134

Inhoud

	Blz.
WOORD VOORAF	5
INLEIDING	9
HOOFDSTUK I	BEDRIJVEN EN BEDRIJFSHOOFDEN 13
	§ 1. Ontwikkeling van het aantal bedrijven, de oppervlakte cultuurgrond en de be- drijfs grootte 13
	§ 2. Ontwikkeling van de oppervlakte bollen- teelt en bloementeelt 15
	§ 3. De leeftijdsopbouw van boeren en tuinders 17
HOOFDSTUK II	DE BELANGSTELLING VOOR HET BOLLEN- VAK 19
	§ 1. De beroepsrichting van de zoons 19
	§ 2. Agrarische beroepskeuze, bedrijfsom- vang en bedrijfstype 20
	§ 3. Positie van de zoons die kiezen voor het beroep bollenkweker 21
HOOFDSTUK III	DE BELANGSTELLING VOOR BEDRIJFSOP- VOLGING 23
	§ 1. Bedrijfsopvolging 23
	§ 2. Bedrijfsopvolging, bedrijfsomvang en bedrijfstype 25
	§ 3. De opvolgingssituatie in het bollengebied en op de akkerbouw- en veehouderijbedrij- ven in Zuid-Holland 26
SAMENVATTING	28
BIJLAGEN :	32

Woord vooraf

Ook in de bollenteelt is - als gevolg van mechanisering - schaalvergroting dringend noodzakelijk. In de zuidhollandse bollenstreek is evenwel vrijwel alle daartoe geschikte grond reeds in gebruik, terwijl de afgelopen jaren veel bollengrond een niet-agrarische bestemming heeft gekregen. Vergroting van bedrijven is dan ook alleen mogelijk door het opheffen van bedrijven, bv. bij beroepsbeëindiging. Een aanwijzing voor de mate waarin bedrijven in de toekomst zullen worden opgeheven is gelegen in het verschil tussen het aantal bedrijven dat in de toekomst wegens beroepsbeëindiging van het bedrijfshoofd vrijkomt en het aantal potentiële opvolgers. In dit rapport is voor 10 gemeenten in de zuidhollandse bollenstreek de opvolgingssituatie in beschouwing genomen. De hiervoor nodige gegevens zijn verkregen uit de CBS-landbouwtelling 1972 en uit aanvullende informatie over de beroepskeuze van de zoons.

Ten einde tot een vergroting van de bedrijfsomvang te komen in men op vele bedrijven overgegaan op het trekken van bolbloemen of op de snijbloemeteelt. In verband hiermee heeft ook de relatie opvolging en bloemeteelt ruime aandacht gekregen.

Het onderzoek is uitgevoerd op de afdeling Streekonderzoek van het LEI. De rapportering werd verzorgd door D.B. Baris.

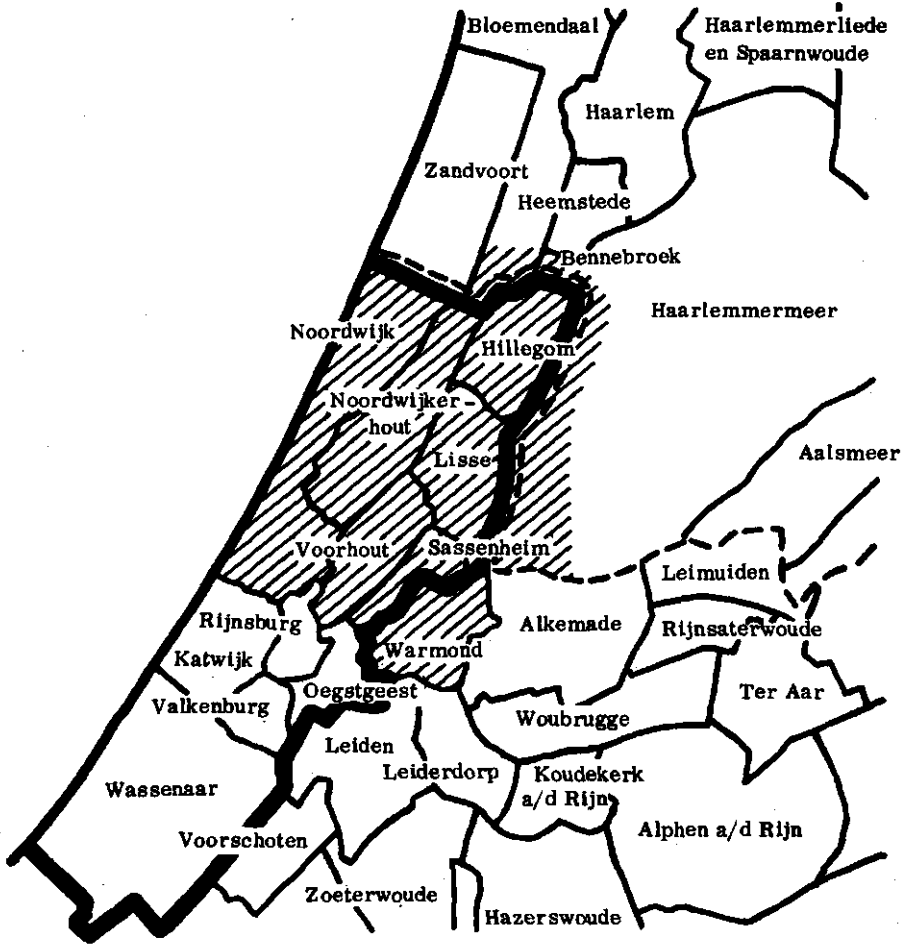
De Directeur,

(A. Maris)

Den Haag, maart 1974

Gebied van onderzoek

- grens landbouwgebied Bollenstreek
- provinciegrens
- gebied van onderzoek

Inleiding

De bollenteelt in Nederland is grotendeels geconcentreerd in de volgende produktiegebieden: de zuidhollandse Bollenstreek, Noord- en Zuid-Kennemerland, Breezand c.a. en West-Friesland c.a. Deze gebieden hebben geest- en zandgronden, met uitzondering van het laatstgenoemd gebied dat klei- en zavelgrond heeft. Tussen de bollenteelt op de zandgronden enerzijds en op de kleigronden anderzijds bestaan belangrijke verschillen. Zo komt een intensieve teelt als de hyacintenteelt als gevolg van de bodemeisen die deze teelt stelt, alleen voor op de zandgronden. Voorts vormen de zandgronden in Zuid-Holland reeds jaren een aaneengesloten bollengebied zonder uitbreidingsmogelijkheden, terwijl op de klei- en zavelgronden de bollenteelt meer gespreid en vaak als een bedrijfs onderdeel voorkomt. In de kleigebieden zijn de bedrijven door de mogelijkheid los land te huren bv. in de Wieringermeer en de Droogmakerijen, veelal niet aan een bepaalde oppervlakte gebonden. Dit in tegenstelling tot de Bollenstreek, waar niet alleen uitbreidingsmogelijkheden ontbreken, maar waar ook cultuurgrond aan de bollenteelt wordt onttrokken. Dit verklaart reeds veel van het verschil in groei van de gemiddelde oppervlakte hollen per bedrijf in de periode 1967-1972 (tabel 1 op blz.10). In de Bollenstreek bedroeg de gemiddelde areaalvergroting in deze jaren slechts ca. een derde ha. Daarentegen was bv. in Breezand waar het produktiegebied wel kon worden uitgebreid de vergroting van de bedrijfsoppervlakte ca. 1 ha. Naast deze beperkte uitbreiding van het areaal in de Bollenstreek heeft overigens ook op andere wijze een vergroting van de bedrijfsomvang plaatsgehad; op veel bloembollenbedrijven is nl. de bloementeelt onder glas tot ontwikkeling gekomen, vooral het trekken van bolbloemen.

Probleemstelling

In het bollengebied is de bedrijfsomvang van vele bedrijven te klein om er een redelijk inkomen op te verdienen. Hoe groot de bedrijfsomvang in de diverse gebieden is, blijkt uit tabel 2 op blz.11, waarin de bloembollenbedrijven volgens sbe 1)-klassen zijn verdeeld. Het gebruik van sbe als norm voor de bedrijfsomvang heeft onder meer als voordeel dat op deze wijze de bollenteelt en de bloementeelt bij elkaar kunnen worden opgeteld.

---

1) Sbe = standaardbedrijfseenheden, verhoudingsgetallen die het mogelijk maken de produktieomvang van het gehele bedrijf en van de afzonderlijke produktierichtingen te beoordelen. Deze verhoudingsgetallen zijn gebaseerd op de hoogte van de factorkosten per ha, per aantal, bij een moderne doelmatige bedrijfsvoering en het prijspeil van 1968.

Tabel 1. Bollenteelt per gebied

	Oppervlakte (ha) bloembollen		Index	Aantal bedrij- ven		Index	Gemiddelde opper- vlakte bollen per bedrijf (ha)	
	1966/ 1968	1970/ 1972		1966/ 1968	1970/ 1972		1966/ 1968	1970/ 1972
Zuidhollandse Bollenstreek	2 929	2 816	96	2 264	1 725	76	1,29	1,63
Kennemerland	851	796	94	1 060	693	65	0,81	1,15
Breezand c.a.	1 693	2 083	123	893	785	79	1,90	2,95
West-Friesland c.a.	2 579	2 597	101	3 476	2 301	66	0,74	1,23
Noord-Holland	6 301	6 836	108	7 237	5 013	69	0,87	1,36
Ned. excl. Noord-Holland en Zuid-Holland	1 561	1 959	125	1 683	1 421	84	0,93	1,39
Nederland	11 371	12 335	108	12 168	8 853	73	0,93	1,39

Tabel 2. Proc. verdeling van de bollenbedrijven naar bedrijfsomvang

	% bedrijven			
	Zuidhollandse Bollenstreek	Breedzand	West-Friesland	Nederland
30 < 70 sbe	32	14	28	30
70 < 110 "	23	12	27	21
110 < 150 "	14	16	15	14
150 < 250 "	18	26	18	19
≥ 250 "	13	32	12	16
≥ 30 sbe	100	100	100	100

Bron: CBS-landbouwtelling 1972.

Bij de huidige bewerkingsmogelijkheden is bij een moderne en doelmatige bedrijfsvoering een produktieomvang van ca. 100 sbe per man bereikbaar. Gesteld kan dan ook worden dat bij het prijsniveau van de laatste jaren, in de Bollenstreek tenminste een derde van het aantal bedrijven te klein is om een redelijk inkomen te behalen.

Vergroting van de bedrijfsomvang kan in principe bereikt worden door:

- uitbreiding van de oppervlakte;
- intensivering van de bollenteelt;
- omschakeling naar of uitbreiding van de bloementeelt.

Daar alle grond in dit gebied voor bollen in gebruik is, is oppervlaktevergroting alleen mogelijk indien er bedrijven worden opgeheven. De voor de hand liggende mogelijkheid hiertoe, ligt in een opvolgingssituatie waarbij het aantal opvolgers kleiner is dan het aantal bollenkwekers dat de exploitatie van het bedrijf beëindigt. Voor intensivering van de bollenteelt is niet veel ruimte. Overgang naar of uitbreiding van de bloementeelt is voor deze bedrijfshoofden zonder opvolger minder noodzakelijk dan voor degenen die wel een opvolger hebben. Het doel van het onderzoek kan nu als volgt worden omschreven.

Het zal antwoord moeten geven op de vraag in welke mate de opvolgingssituatie in de zuidhollandse Bollenstreek perspectieven biedt voor bedrijfsvergroting in de toekomst, waarbij zal worden nagegaan in hoeverre men tot dusverre de bedrijfsomvang heeft vergroot door het aantrekken of uitbreiden van de bloementeelt.

Opzet en uitvoering van het onderzoek

De basisgegevens over de opvolging zijn ontleend aan de landbouwtelling 1972, terwijl aanvullende informatie is verkregen uit een enquête naar de beroepskeuze van de zoons van 15 jaar en ouder. De gegevens betreffen de volgende gemeenten: Sassenheim, Lisse, Hillegom, Noordwijk, Noordwijkerhout, Voorhout, Warmond, gedeelte van de Haarlemmer-

meer, Bennebroek en een gedeelte van Bloemendaal (Vogelenzang). Deze 10 gemeenten, waarvan de eerste 6 in het landbouwgebied de Bollenstreek liggen, vormen het gebied van onderzoek. De genoemde gegevens over de opvolging en de beroepskeuze van de zoons waren alleen beschikbaar van bedrijven met bollen- en/of bloementeelt.

HOOFDSTUK I

Bedrijven en bedrijfshoofden

§ 1. Ontwikkeling van het aantal bedrijven, de oppervlakte cultuurgrond en de bedrijfsgrootte

Er is in de Bollenstreek, evenals elders in de provincie Zuid-Holland, veel in beweging. Het aantal land- en tuinbouwbedrijven blijkt in 5 jaar tijd met ruim 20% te zijn verminderd.

Tabel 3. Ontwikkeling aantal bedrijven en oppervlakte cultuurgrond (1965-1970) (landbouwer en tuinder; tuinders)

	Aantal bedrijven		Oppervlakte cultuurgrond (ha) in gebruik bij	
	landbouwers + tuinders	tuinders ¹⁾ (bollenkwekers)	landbouwers + tuinders	tuinders
Bollenstreek:				
1965	2 562	2 271	7 693	4 495
1970	2 015	1 803	6 717	4 007
Index (1965 = 100)	79	79	87	89
Daling in % per jaar	4,6	4,6	2,8	2,3
Zuid-Holland				
Daling in % per jaar	3,2	2,6	1,5	1,1

1) In de Bollenstreek is ca. 85% van de tuinders bollenkweker. In Zuid-Holland heeft ca. 70% van de tuinders een gespecialiseerd glasbedrijf.
Bron: Land- en tuinbouwstellingen.

De vermindering van het aantal bedrijven in de Bollenstreek gaat sneller dan in de provincie Zuid-Holland. Voor een belangrijk deel komt dit doordat ook de vermindering van de cultuurgrond in de Bollenstreek sneller gaat dan in de provincie. In het ten noorden van de Bollenstreek gelegen Kennemerland is het aantal bollenbedrijven in de periode 1965-1970 evenwel nog sneller teruggelopen (30%).

In de loop van de tijd is de indeling van het CBS naar hoofdberoep scherper geworden, waardoor minder bedrijfshoofden als landbouwer of tuinder worden ingedeeld. Om deze reden was de afnemering van het aantal bedrijven waarop de land- en tuinbouw als hoofdberoep werd uitgeoefend iets minder sterk dan uit de tabel blijkt.

Het bollenbedrijf wordt veelal op kleinere oppervlakten uitgeoefend.

In de laatste jaren is in de Bollenstreek een mechanisatieproces op gang gekomen waardoor de arbeidsbehoefte belangrijk verminderde. Dit heeft tot gevolg een streven naar oppervlaktevergroting of intensivering in de richting van bloementeelt. De schaalvergroting naar oppervlakte komt in beperkte mate tot uitdrukking in tabel 4.

Tabel 4. Bedrijfs grootte in 1965 en 1970 (landbouwers of tuinders)

	Bedrijven in 1965				Bedrijven in 1970			
	landbouwers		tuinders 1)		landbouwers		tuinders 1)	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
< 1 ha	18	6	1 067	48	7	3	649	37
1 < 2 ha	15	5	571	26	5	2	555	31
2 < 5 ha	44	15	459	20	20	9	447	25
5 < 10 ha	73	25	117	5	55	26	108	6
10 < 15 ha	55	19	34	1	50	25	23	1
15 < 20 ha	43	15	10	-	35	16	9	-
20 < 30 ha	38	13	8	-	32	15	6	-
30 < 50 ha	4	2	4	-	8	4	6	-
≥ 50 ha	1	-	1	-	-	-	-	-
Totaal	291	100	2 271	100	212	100	1 803	100
Gemidd. opp.			2,00				2,22	

Bron: CBS-landbouwtellingen

1) Circa 85% bollenkwekers.

De tuinders - in hoofdzaak bollenkwekers - kunnen globaal in een drietal oppervlakteklassen worden ingedeeld. Ruim een derde van de tuinders heeft minder dan 1 ha cultuurgrond in gebruik, bijna een derde 1 - 2 ha en eveneens bijna een derde 2 ha of meer. In feite is de situatie iets minder ongunstig omdat nog steeds een aantal bedrijven < 1 ha slechts administratief aanwezig is. Dit is een - overigens afnemend - overblijfsel uit de tijd dat nog teeltbeperkingen van kracht waren en in verband hiermede thans meewerkende tuinderszoons zich als tuinder c.q. bollenkweker lieten registreren.

Daar in de jaren 1965-1970 niet alleen het aantal bedrijven maar ook de oppervlakte cultuurgrond belangrijk is afgenomen, is de schaalvergroting door uitbreiding van de bedrijfsoppervlakte beperkt gebleven.

In vrijwel alle oppervlakteklassen is het aantal bedrijven in deze periode gedaald, met name was dit echter het geval - ten dele wegens de reeds hierboven vermelde redenen - bij de bedrijven beneden 1 ha. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte nam van 1965-1970 toe met 11%. Indien men bedenkt dat dit reeds geringe percentage ten dele ook nog verband houdt met de genoemde administratieve redenen, dan moet worden geconcludeerd dat de bedrijfsvergroting in de tweede helft der jaren zestig slechts weinig te betekenen heeft gehad.

Er zijn in de Bollenstreek ca. 200 weidebedrijven. Ook op de veehouderijbedrijven komt wel bollenteelt voor.

In hoofdstuk III is voor de bollenkwekers in het gebied van onderzoek de bedrijfs grootte gegeven.

§ 2. Ontwikkeling van de oppervlakte bollenteelt en bloementeelt

In de Bollenstreek is ruim driekwart van de oppervlakte tuingrond beteeld met bollen, 3% is beteeld met bloemen onder glas en 5% met bloemen in de open grond. Tegenover een vermindering van de oppervlakte bloemen in de open grond stond een verhoudingsgewijs belangrijke uitbreiding van de oppervlakte bloemen onder glas.

Tabel 5. Bollen- en bloementeelt in de Bollenstreek (1965-1972)

	Oppervlakte in ha		% tuingrond voor 1)			
	cultuur-	tuingrond	bloem-	bloemen	overige	
			bollen	onder	open	gewas.
				glas	grond	
1965	8 297	4 469	78	2	7	13
1970	7 505	3 810	76	3	5	17
1972	7 006	3 710	75	3	6	16
Index (1965 = 100)	84	83	79	158	69	103

1) Tuingrond; grond voor groententeelt, bollenteelt, bloementeelt en fruitteelt.

Bron: CBS-landbouwtellingen.

In dezelfde periode was echter in het gehele land de uitbreiding van de oppervlakte bloementeelt onder glas (index 239) meer dan tweemaal zo sterk als de uitbreiding die zich in de Bollenstreek voltrok (index 158).

Nà 1970 is de oppervlakte bloemen onder glas in ongeveer hetzelfde tempo uitgebreid als voordien. De vermindering van de oppervlakte bloemen in de open grond is daarentegen nà 1970 omgebogen in een toename. Bovendien komt het steeds meer voor dat bij aantrekkelijke prijzen bloemen voor de bollenvelden worden "geplukt" voor verkoop.

Er zijn thans 880 bedrijven (40% van alle geregistreerde grondgebruikers in het gebied), waarop bloemen onder glas worden geteeld. De gemiddelde oppervlakte onder glas is per bedrijf ca. 1 300 m². Dit gemiddelde wordt in gunstige zin beïnvloed door de gemeente Rijnsburg, waar veel glas voorkomt. De gemiddelde oppervlakte glas in de 10 gemeenten is dan ook lager dan in de Bollenstreek als geheel t.w. 700 m² (incl. een

Tabel 6. Bloemkwekerijgewassen 1) in de Bollenstreek

Jaar	Aantal bedrijven		Oppervlakte cultuurgrond in ha	
	open grond	onder glas	open grond	onder glas
1967	772	859	250	86
1968	802	871	283	92
1969	684	885	221	96
1970	603	849	182	100
1971	620	855	209	106
1972	619	881	210	112

1) Bron: CBS-landbouwtellingen, landbouwgebied de Bollenstreek.

kleine oppervlakte bestemd voor groententeelt). De bloemteelt in dit gebied speelt zich dus op kleine oppervlakten af. Dit geldt uiteraard ook voor het in bloei trekken van bolbloemen.

In de 10 gemeenten heeft ca. 50% van de bedrijven bloemen onder glas. De investering in glas is in vele gevallen voor het trekken van bolbloemen gedaan.

De oppervlakte glas bestaat voor 66% uit vast glas en voor 24% uit rolkassen.

De bloemteelt onder glas behoort tot de intensieve teelten. Het trekken van bolbloemen was in aanvang bedoeld om de uren in de winter waarin men geen werk heeft productief te maken. Om deze uren productief te kunnen benutten moeten grote aantallen bollen worden opgezet. Dit blijkt uit onderstaande tabel, waarin het gemiddeld aantal per bedrijf opgezette bollen en het daarmee overeenkomende aantal sbe 1) is vermeld.

Tabel 7. Het trekken van bolbloemen in 1972

	% bedrijven dat bollen opzet	Gemiddeld aantal / ton opgezet	Aantal sbe = gemiddeld aantal bollen opgezet
Tulpen	45	125 000	26
Hyacinten	9	37 000	11 x)
Narcissen	35	7 ton	28

x) Geschat.

1) Sbe = standaardbedrijfseenheden, verhoudingsgetallen die het mogelijk maken de productieomvang van het gehele bedrijf en van de afzonderlijke produktierichtingen te beoordelen. Deze verhoudingsgetallen zijn gebaseerd op de hoogte van de factorkosten per ha of per aantal bij een moderne, doelmatige bedrijfsvoering en het prijspeil van 1968.

Onder de tegenwoordige omstandigheden kan bij een doelmatige bedrijfsvoering één man een produktieomvang van ca. 100 sbe bereiken. Hieruit blijkt dat het trekken van bolbloemen een belangrijke bijdrage tot een gunstige arbeidsproduktiviteit kan leveren.

Uit tabel 7 blijkt tevens dat het opzetten van tulpen het meest voorkomt (45% van het aantal bedrijven). Het minst komt voor het opzetten van hyacinten (9% van het aantal bedrijven).

In bijlage 1 zijn de sbe-normen voor o.m. enkele bloemen- en bollen-teelten in het trekken van bolbloemen vermeld.

§ 3. De leeftijdsopbouw van boeren en tuinders

De leeftijdsopbouw van de zelfstandige agrariërs is van belang in verband met het aantal bedrijven dat in de toekomst vrijkomt door beroepsbeëindiging van het bedrijfshoofd. Tevens kan bij vergelijking tussen verschillende jaren worden geconstateerd of er een tendentie tot vergrijzing of verjonging aanwezig is. Van de bedrijfshoofden die de land- en tuinbouw als hoofdberoep hebben, is alleen van 1962 en 1969 een leeftijdsopbouw bekend. Voor 1962 zijn er cijfers over leeftijdsopbouw van landbouwers en tuinders afzonderlijk (tabel 8).

Tabel 8. Leeftijdsopbouw 1962 en 1969 in de Bollenstreek

	Leeftijdsopbouw in %			
	landbouwers + tuinders		1962	
	1962	1969	landbouwers	tuinders
< 25 jaar	3	3	3	3
25 < 30 "	7	8	5	7
30 < 40 "	21	20	18	21
40 < 65 "	58	59	59	58
≥ 65 "	11	10	15	11
	100	100	100	100
Aantal	2 678	2 001	335	2 343

Bron: 1962. CBS-landbouwtelling, december
1965. CBS-landbouwtelling

De intervallen bij de leeftijdsindeling zijn vooral wat betreft het interval 40 < 65 jaar, groot te noemen. Er is geen leeftijdsindeling < en ≥ 50 jaar bekend, zoals het geval is bij statistieken over de bedrijfsopvolging. Naar schatting is 45% van de bedrijfshoofden 50 jaar of ouder.

In het gebied van de 10 gemeenten was in 1972 ca. een derde van de bollenkwekers jonger dan 45 jaar, 35% 45-55 jaar, 30% 55-65 jaar en 12% 65 jaar of ouder. In vergelijking met de eerder vermelde gegevens is men geneigd te veronderstellen dat de laatste jaren een zekere verou-

dering optreedt. Een vergelijking kan echter om twee redenen moeilijk worden gemaakt. In de eerste plaats dekken de gebieden elkaar slechts gedeeltelijk en in de tweede plaats kan er om statistische redenen (zie § 1) een vermindering zijn opgetreden van hoofdzakelijk jonge kwekers. Wel kan worden vastgesteld dat de bollenkwekers in de 10 gemeenten verhoudingsgewijs niet door een jonge leeftijdsopbouw worden gekenmerkt. Zo is 55% van de bollenkwekers jonger dan 50 jaar, voor alle landbouwers en tuinders in Nederland bedroeg dit percentage in 1972 57%.

Uit de beschikbare cijfers blijkt dat de leeftijdsopbouw in de Bollenstreek zich in de jaren zestig weinig heeft gewijzigd. Wel is het aandeel van bedrijfshoofden ≥ 65 jaar enigszins gedaald. Voor wat betreft het vrijkomen van bedrijven voor bedrijfsopvolging kan evenwel van een vrij evenwichtige toestand worden gesproken. Er is in de naaste toekomst dan ook geen vergroting van het aantal opvolgingsmogelijkheden te verwachten.

HOOFDSTUK II

De belangstelling voor het bollenvak

In het verleden was er een grote beroepscontinuïteit in de agrarische sector, dat wil zeggen dat veel zoons het beroep van hun vader kozen. Dit was vooral het geval in de gezinnen van de zelfstandige agrariërs. Bij een onderzoek in de Bollenstreek in 1954 werkte niet minder dan 74% van de kwekerszoons in het bollenvak en 77% in de land- of tuinbouw. De laatste 20 jaar is het percentage boeren- en tuinderszoons dat een agrarisch beroep koos, steeds kleiner geworden. In verband hiermee is nagegaan hoe groot de belangstelling is voor het kwekersvak bij de agrarische jongeren van vandaag.

Om deze vraag te kunnen beantwoorden is bij de kwekers van tenminste 45 jaar gevraagd naar de beroepsrichting van de zoons van 15 jaar en ouder. Bovendien is ten aanzien van de zoons van 12-15 jaar gevraagd of zij agrarisch onderwijs volgden.

§ 1. De beroepsrichting van de zoons

De bedrijfshoofden van 45 jaar en ouder hebben gemiddeld bijna twee zoons van tenminste 15 jaar. Tussen de leeftijd van het bedrijfshoofd en het aantal zoons van 15 jaar en ouder bestaat uiteraard een nauw verband. Bij de jongere bedrijfshoofden is de kans dat er in de komende jaren zoons van tenminste 15 jaar bijkomen groter dan bij de andere bedrijfshoofden. In welke mate dit het geval zal zijn kon moeilijk worden voorspeld omdat o.m. niet bekend is of en in hoeverre de gezinnen van de jongere bedrijfshoofden kleiner (zullen) zijn dan die van de oudere bedrijfshoofden. Niettemin mag voor de beschouwde generatie bedrijfshoofden worden verwacht dat gemiddeld per bedrijfshoofd tenminste twee zoons een beroep hebben gekozen of zullen kiezen. Uit tabel 9 op blz. 20 blijkt in hoeverre die beroepskeuze ten gunste van het beroep bollenkweker is uitgevallen.

Van de zoons $\geq$ 15 jaar is 21% reeds bedrijfshoofd (incl. mede-exploitanten) en wil 26% nog bedrijfshoofd worden. Dus heeft bijna de helft van de zoons (47%) het beroep bollenkweker gekozen. Dit percentage kan nog iets toenemen doordat 9% van de zoons zijn beroepsrichting nog niet heeft bepaald. Weliswaar is dus ook in de Bollenstreek de beroepscontinuïteit in de afgelopen 20 jaar belangrijk verminderd, maar is zij toch nog van grote betekenis.

Gesteld kan worden dat ook van de zoons jonger dan 15 jaar er een aantal bedrijfshoofd zullen willen worden. Gemiddeld per bedrijfshoofd van 45 jaar en ouder zou er dan ongeveer één zoon kweker willen worden. Of al deze zoons uiteindelijk ook inderdaad kweker zullen worden is echter nog de vraag. In de loop van de komende jaren kan een aantal zoons

Tabel 9. Zoons, die bedrijfshoofd zijn of worden (≥ 15 jaar) in 1972

Leeftijd bedrijfs- hoofd	Aantal bedrijfs- hoofden	Aantal zoons ≥ 15 jaar	reeds bedrijfs- hoofd	% zoons		
				in de toekomst wel	bedrijfshoofd niet	onbekend
45 - < 50 jaar	111	117	3	47	39	10
50 - < 55 jaar	123	118	16	35	36	13
55 - < 60 jaar	145	308	14	26	49	10
60 - < 65 jaar	128	277	20	22	52	6
≥ 65 jaar	107	248	41	15	39	5
Totaal	614	1 130	21	26	44	9

immers van beroepsrichting veranderen. Gezien de ontwikkeling in de bollenteelt is het dan waarschijnlijk dat vaker kwekerszoons het vak zullen verlaten dan het alsnog te kiezen. Er zijn evenwel geen gegevens beschikbaar over de mate waarin een en ander voorkomt. Uit andere onderzoeken kwam naar voren dat ca. 20% van het aantal zoons dat in de land- en tuinbouw werkte na verloop van tijd bleek te zijn afgevoerd. Ook in de Bollenstreek kan deze afvloeiing van betekenis zijn. Hiervoor zijn twee indicaties. De eerste en belangrijkste indicatie is dat ondanks het grote aantal zoons dat kweker wil worden het aantal bedrijven in het jongste verleden aanzienlijk is gedaald (zie hoofdstuk I). De tweede indicatie is dat bij de bedrijfshoofden van 55 tot 65 jaar het percentage zoons dat kweker wil worden lager is dan bij de jongere bedrijfshoofden. Gemiddeld genomen zullen de zoons in de eerste categorie ouder zijn dan in de tweede en daarmee meer kans hebben gehad om alsnog af te vloeien. Gezien deze indicaties en gezien het grote aantal zoons dat kweker wil worden krijgt men sterk de indruk dat bij de beroepskeuze van de zoons van 15 jaar en ouder in vele gevallen onvoldoende rekening is gehouden met de toekomstmogelijkheden in het bollenvak.

Of en in hoeverre er in de beroepskeuze in de laatste jaren veranderingen zijn opgetreden kan niet worden aangetoond omdat nadere leeftijdsgegevens over de zoons ontbreken. Wel is nagegaan in welke mate zoons van 12 tot 15 jaar agrarisch onderwijs volgen. Voor het gehele gebied bleken er dit in totaal ca. 25 te zijn. Zouden alleen deze jongens het bollenvak in willen dan zou op langere termijn het aantal kwekers belangrijk verder dalen. Aangenomen mag echter worden dat er ook van de zoons van 12-15 jaar die nog lager of algemeen voortgezet onderwijs volgen een aantal kweker zal willen worden.

§ 2. Agrarische beroepskeuze, bedrijfsomvang en bedrijfstype

Tussen het aantal zoons per bedrijf enerzijds en de bedrijfsomvang en het bedrijfstype anderzijds blijkt een duidelijk verband te bestaan. Zo hebben de bedrijven met een oppervlakte bollen boven 2 ha gemiddeld

meer zoons dan die beneden 2 ha. Voorts hebben de bedrijven met bloemen in elke oppervlakteklasse aanmerkelijk meer zoons dan die zonder bloemen. Dit is des te opmerkelijker omdat van de bedrijfshoofden van 45 jaar en ouder die met bloemen gemiddeld jonger zijn dan die zonder bloemen. De kans dat er zoons jonger dan 15 jaar zijn is dus bij de bedrijfshoofden met bloemen in het algemeen groter dan bij die zonder bloemen.

Tabel 10. Gemiddeld aantal zoons per bedrijf, % zoons toekomstig bedrijfshoofd; bedrijfshoofden $\geq$ 45 jaar 1972

Oppervlakte bloembol- len	Aantal bedrijven			Gem. aant. zoons $\geq$ 15 jr. per bedr.			% zoons dat bedr.- hoofd is of wordt, bedrijven	
	to- taal	met bloe- men	zonder bloe- men	to- taal	met bloe- men	zonder bloe- men	met bloemen	zonder bloemen
Geen	18	16	2	2,67	2,88	1,00	1)	1)
<0,75 ha	127	67	60	1,50	1,68	1,28	46	23
0,75<1,50 ha	164	75	89	1,70	1,91	1,52	43	46
1,50<2,00 ha	80	33	47	1,59	2,03	1,40	60	45
$\geq$ 2,00 ha	225	97	128	2,14	2,41	1,94	51	50
Totaal	614	288	326	1,84	2,09	1,62	49	45

1) Te gering om te percenteren.

Het percentage zoons dat kweker is of wil worden houdt weinig of geen verband met de bedrijfsomvang en het bedrijfstype. Alleen op de bedrijven met een geringe bedrijfsoppervlakte en zonder bloemen zijn verhoudingsgewijs weinig zoons die in de sporen van hun vader willen treden. Een en ander heeft tot gevolg dat op de bedrijven van 2 ha of meer en op de bedrijven met bloemen er gemiddeld per bedrijf meer zoons zijn die bedrijfshoofd zijn of willen worden dan op de andere bedrijven. De aanwezigheid van meer zoons die bedrijfshoofd willen worden betekent wellicht een extra stimulans voor bedrijfsvergroting, hetgeen meestal gemakkelijker te realiseren is door het aantrekken van bloementeelers dan door areaaluitbreiding.

Bijlage 2 biedt cijfers over de beroepsrichting van de zoons per gemeente. In Noordwijk, Noordwijkerhout en Voorhout blijkt de belangstelling van de zoons voor het bollenkwekersvak het grootst.

§ 3. Positie van de zoons die kiezen voor het beroep bollenkweker

Van de zoons die gekozen hebben voor het beroep bollenkweker, heeft een kwart reeds een bedrijf, terwijl een vijfde mede-exploitant is op het

ouderlijk bedrijf. Deze laatste groep zal mogelijk op enkele uitzonderingen na bij het uittreden van de vader het ouderlijk bedrijf voortzetten. Tabel 11 geeft hierover cijfers.

Tabel 11. Positie toekomstige bedrijfshoofden

Leeftijd bedrijfs- hoofd	Aantal zoons dat bedr.hoofd is of wordt	% zoons - (toekomstig) bedrijfshoofd		
		reeds zelfst. op eigen bedr.	reeds mede- exploitant	nog niet zelfstandig
45 < 50 jr.	59	3	2	95
50 < 55 jr.	92	20	12	68
55 < 60 jr.	125	25	10	65
60 < 65 jr.	116	22	26	52
≥ 65 jr.	137	36	37	27
Totaal	529	24	20	56

Het ligt voor de hand dat zoals de tabel laat zien, oudere bedrijfshoofden meer zoons hebben die inmiddels zelfstandig zijn. Voor wat betreft de mede-exploitanten blijkt dat vooral de bedrijfshoofden ≥ 60 jaar een gemeenschappelijke exploitatie met een zoon hebben. De zoons van de bedrijfshoofden < 60 jaar die zelfstandig werden hebben dit meestal door het aanvaarden van een ander bedrijf dan het ouderlijke bedrijf, bereikt. Van de bedrijfshoofden van 60- <65 jaar is ruim de helft van de zoons die zelfstandig willen worden nog niet zelfstandig. Voor de bedrijfshoofden ≥ 65 jaar is ruim een kwart van de desbetreffende zoons nog geen bedrijfshoofd.

De zoons die nog geen eigen bedrijf hebben, of nog geen mede-exploitant zijn, kunnen op het ouderlijk bedrijf of op een ander agrarisch bedrijf werken of een niet-agrarische werkring hebben. Er zijn geen nadere gegevens hierover bekend. Wel is dit bekend met betrekking tot de opvolgers. Ruim 50% van de bedrijfshoofden ≥ 45 jaar heeft een opvolger. Deze groep is naar werkring van de opvolgers als volgt te verdelen: 42% op het ouderlijk bedrijf, 6% op een ander agrarisch bedrijf, 6% op een niet-agrarisch bedrijf (bijlage 3). Deze verhoudingen zullen waarschijnlijk ook ongeveer gelden voor de zoons die zelfstandig worden, maar het nog niet zijn.

HOOFDSTUK III

De belangstelling voor bedrijfsopvolging

De mogelijkheden tot schaalvergroting hangen, zoals reeds eerder is opgemerkt, onder andere af van de mate van vermindering van het aantal bedrijven. De ontwikkeling van het aantal bedrijven wordt in hoofdzaak weer bepaald door de mate waarin bedrijven bij beroepsbeëindiging van het bedrijfshoofd een opvolger hebben. Landelijk gezien komt ca. 3% van het aantal bedrijven jaarlijks vrij door beroepsbeëindiging van het bedrijfshoofd, ca. 1% van de bedrijven werd de laatste jaren door een jongere generatie overgenomen. Bij een landelijke vermindering van het aantal bedrijven met ca. 3% per jaar betekent dit, dat in de afgelopen jaren ca. twee derde van de vermindering van het aantal bedrijven verband hield met beroepsbeëindiging van het bedrijfshoofd en het ontbreken van een opvolger. In dit hoofdstuk is nagegaan hoe in de Bollenstreek de situatie met betrekking tot de bedrijfsopvolging is op de bedrijven met bedrijfshoofden van 45 jaar en ouder.

§ 1. Bedrijfsopvolging

De situatie ten aanzien van de bedrijfsopvolging kan uiteraard verschillen met de situatie ten aanzien van de beroepskeuze van de zoons van 15 jaar en ouder. Zo kan het voorkomen dat op een bedrijf geen zoons zijn of geen van de zoons in het bollenvak wil maar dat er toch een opvolger is bijvoorbeeld doordat een schoonzoon het bedrijf zal overnemen. Ook is het mogelijk dat een bedrijfshoofd een zoon heeft die kweker wil worden of het reeds is en die toch geen opvolger heeft bijvoorbeeld omdat het ouderlijk bedrijf te klein is of het leeftijdsverschil tussen vader en zoon te gering. In verband hiermee is bedrijf voor bedrijf nagegaan of de opvolging op het moment van onderzoek al of niet verzekerd leek. Hierbij zijn zoons die mede-exploitant zijn aangemerkt als toekomstige opvolger van het oudste bedrijfshoofd.

Uit tabel 12 op blz. 24 blijkt dat ruim 50% van de bedrijfshoofden een of meer opvolgers heeft. Hierbij moeten twee kanttekeningen worden gemaakt. In de eerste plaats kan dit percentage hoger worden doordat in een aantal gevallen de situatie met betrekking tot de bedrijfsopvolging nog onzeker was bijvoorbeeld doordat de zoon(s) te jong was (waren) om een uitspraak te kunnen doen over de belangstelling voor bedrijfsopvolging. Dit zal zich vooral kunnen voordoen bij de bedrijfshoofden van 45 tot 55 jaar. In de tweede plaats kan dit percentage echter ook lager worden doordat zoons in de komende jaren alsnog afzien van bedrijfsopvolging. Waarschijnlijk is deze kans groter bij de jongere dan bij de oudere zoons. Het heeft dan ook zin om de bedrijfsopvolgingssituatie voor de bedrijfshoofden van 55 jaar en ouder nog eens afzonderlijk te bezien, dit te

Tabel 12. Zoons en opvolging (bedrijfshoofden $\geq$ 45 jaar)

	Aantal bedrij- ven	% bedrijfshoofden met		Aantal potentiële opvolgers 1) per 100 bedrijven
		zoons $\geq$ 15 jaar	opvolging praktisch verzekerd	
45 - < 50 jaar	111	60	40	54
50 - < 55 jaar	123	62	42	63
55 - < 60 jaar	145	78	55	69
60 - < 65 jaar	128	80	59	68
$\geq$ 65 jaar	107	85	74	72
Totaal	614	73	54	65

1) $1,05 \times 0,9$ (aantal zoons dat bedrijfshoofd wordt + aantal zoons mede-exploitant + $1/2$ onbekend).

Aantal bedrijven van bedrijfshoofden $\geq$ 45 jaar (1e exploitant).

0,9 omdat ca. 10% van de bedrijven door broers gemeenschappelijk wordt geëxploiteerd.

1,05 omdat bij broers firmanten alleen gegevens over de zoons van één firmant bekend. De "tweede" firmanten hebben gemiddeld minder zoons dan de "eerste".

meer omdat in de eerstkomende tien jaar voor de meeste van deze bedrijven de bedrijfsovergang zal plaatshebben.

Het blijkt dat van de bedrijfshoofden van 55 jaar en ouder ruim 60% een opvolger heeft. Landelijk heeft ca. 43% van de bedrijfshoofden in deze leeftijdsgroep een opvolger. Globaal bezien moet dan ook worden geconcludeerd dat de belangstelling voor bedrijfsopvolging in het bollengebied belangrijk groter is dan overeenkomst met het landelijk gemiddelde voor alle land- en tuinbouwbedrijven.

In het voorgaande is geen rekening gehouden met het feit dat een bedrijfshoofd meer dan één zoon kan hebben die kweker wil worden. De opvolgingsdruk is daarom ook benaderd door het aantal zoons dat bedrijfshoofd wil worden te stellen tegenover het aantal vrijkomende bedrijven. De zoons die mede-exploitant zijn op het ouderlijk bedrijf zijn hierbij wel meegerekend, de zoons die reeds bedrijfshoofd zijn op een ander bedrijf echter niet. Verder is er rekening mee gehouden dat ca. 10% van de bedrijven door 2 broers zal worden geëxploiteerd. Het berekende kengetal in de laatste kolom van tabel 12 geeft weer het aantal potentiële opvolgingen per 100 bedrijven van bedrijfshoofden $\geq$ 45 jaar. Uit het aldus berekende aantal opvolgingen van 65 per 100 bedrijven, is te concluderen dat er voor een deel der vrijkomende bedrijven geen opvolger zal zijn.

Ook bij dit kengetal kunnen de hierboven vermelde kanttekeningen worden geplaatst. Beperken wij ons hier eveneens tot de bedrijven met een bedrijfshoofd van 55 jaar en ouder dan zijn er voor 100 vrijkomende bedrijven ca. 70 potentiële opvolgingen. Dit getal is hoger dan het percentage bedrijfshoofden van 55 jaar en ouder met een opvolger zodat een

aantal zoons een bedrijf van een vreemde zal moeten overnemen dan wel een bedrijf zal moeten stichten. Gezien het feit dat het aantal potentiële opvolgingen per 100 bedrijven slechts weinig groter is dan het percentage bedrijven met een opvolger blijkt dit verschijnsel zich slechts in beperkte mate voor te doen. Ook bij deze benadering komt dus naar voren dat een aantal bedrijven bij beroepsbeëindiging van het bedrijfshoofd geen opvolger zal hebben noch van een zoon noch - althans op het moment van onderzoek - van een "overtollige" zoon op een ander bedrijf.

Op ca. 17% van de bedrijven is er een opvolger die reeds mede-exploitant is. Bijna de helft van de bedrijfshoofden ≥ 65 jaar exploiteert het bedrijf reeds samen met de toekomstige opvolger. Van de opvolgers is ca. 20% 30 jaar of ouder (bijlage 4). De oudere opvolgers zijn veelal reeds firmant op het betreffende bedrijf.

§ 2. Bedrijfsopvolging, bedrijfsomvang en bedrijfstype

Er blijkt een duidelijk verband te bestaan tussen het aantal bedrijven met opvolger en de oppervlakte bloembollen. Zo heeft van de bedrijven met $< 0,75$ ha bollen 33% en van die met $\geq 1,50$ ha bollen ruim 60% een opvolger. Bedrijven met minder dan 1,50 ha bollen hebben duidelijk minder vaak een opvolger dan de bedrijven met 1,50 ha of meer bollen.

De situatie met betrekking tot de bedrijfsopvolging houdt niet alleen verband met de oppervlakte bollen, maar ook met het al of niet voorkomen van bloementeelt. Het percentage bedrijven met een opvolger is op de bedrijven met bloementeelt onder glas hoger dan op die zonder bloementeelt onder glas; respectievelijk 62% en 47%.

Het verschil in het percentage bedrijven met een opvolger tussen de bedrijven met een zonder bloemen doet zich voor op de kleinere bollenbedrijven en ook op die van $2 < 3$ ha bollengrond. Op de bedrijven van $3 < 5$ ha is dit verschil er niet meer. Op deze bedrijven heeft een hoog percentage van de bedrijven zonder bloemen een opvolger (ca. 70%). Een en ander blijkt uit tabel 13.

Tabel 13. Opvolging, bloementeelt en bedrijfsoppervlakte

Oppervlakte bollen	Percentage bedrijven met opvolger van de bedrijven		
	totaal	met bloemen onder glas	zonder bloemen onder glas
geen			
< 0,75 ha	33	43	22
0,75 < 1,50 ha	49	57	43
1,50 < 2,00 ha	64	78	54
2,00 < 3,00 ha	60	67	54
3,00 < 5,00 ha	66	63	69
$\geq 5,00$ ha	65	80 1)	58 1)
Totaal	54	62	47

1) Als gevolg van het gering aantal bedrijven met bloemen onder glas geen conclusie uit het verschil in percentages.

Ook per gemeente blijkt dat er in het algemeen van de bedrijven met bloemen een hoger percentage een opvolger heeft dan die zonder bloemen. Een uitzondering vormt Noordwijkerhout (bijlage 5). Dit vindt wellicht zijn oorzaak in het feit dat er in Noordwijkerhout vrij veel grotere bloembollenbedrijven voorkomen. In Lisse is het verschil tussen de percentages bedrijven met een opvolger op bedrijven met bloemen en zonder bloemen niet groot.

In tabel 14 wordt de invloed van de opvolgingssituatie op het glasegebruik en daaraan gekoppeld de schuurbroei weergegeven.

Tabel 14. Opvolging en glas

	Aan- tal	Percentage bedrijven met glas						
		zonder drij- ven broei	alleen glas en schuur- broei	alleen schuur- broei	to- taal	alleen trek- kers	alleen vaste kas	alleen rol- len
< 45 jr.	308	4	2	94	38	20	16	20
≥ 45 jr. met opv.	330	46	3	51	12	15	6	18
≥ 45 jr. zond. "	284	62	2	36	13	10	5	8
Totaal	922	37	3	60	18	15	8	19

Het percentage bedrijven met glas is op de bedrijven met opvolger hoger dan op de bedrijven zonder opvolger. Dit wijst dus in de richting van de veronderstelde positieve relatie opvolging en teelt onder glas. Tevens blijkt dat van de bedrijfshoofden < 45 jaar ruim 90% glas heeft. De gemiddelde oppervlakte blijkt niet groot te zijn; de opvolgingssituatie beïnvloedt deze wel (bijlage 6).

De gemiddelde oppervlakte glas van de bedrijven met glas is bijna 700 m². De bedrijfshoofden < 45 jaar (720 m²) en die boven 45 jaar met een opvolger (790 m²) hebben aanzienlijk meer glas dan die zonder opvolger (430 m²). Hier blijkt dat de teelt onder glas en of het trekken van bloemen de belangstelling heeft van jongere bedrijfshoofden en van de aankomende generatie.

§ 3. De opvolgingssituatie in het bollengebied en op de akkerbouw- en veehouderijbedrijven in Zuid-Holland 1)

In het bollengebied heeft 58% van de bedrijfshoofden ≥ 50 jaar een op-

1) De opvolgingssituatie op akkerbouw- en rundveehouderijbedrijven in Zuid-Holland in 1972. Werkgroep sociaal-economisch onderzoek van de "Provinciale onderzoekcommissie" van de Provinciale Raad voor bedrijfsontwikkeling van de landbouw in Zuid-Holland.

volger. Op de akkerbouw- en veehouderijbedrijven in Zuid-Holland heeft 43% van de bedrijfshoofden ≥ 50 jaar een opvolger. De belangstelling voor opvolging blijkt in het bollengebied hoger te zijn dan op de akkerbouw- en veehouderijbedrijven.

Er is bij het onderzoek "akkerbouw-veehouderij" gewerkt met een opvolgingscoëfficiënt bedrijfshoofden 2). De cijfers over de opvolgingscoëfficiënt wijken af van de cijfers van het aantal potentiële opvolgers dat in § 1. is vermeld. Voor het bollengebied is niet met deze coëfficiënt gewerkt, maar ter vergelijking wel berekend.

	Opvolgingscoëfficiënt bedrijfshoofden	
	ruim 3)	beperkt 3)
Akkerbouw + veehouderij	71	59
Bollengebied	108	93

De opvolgingscoëfficiënt geeft aan de verhouding tussen de oude generatie bollenkwekers en de aankomende generatie bollenkwekers. Er zijn dus in het bollengebied meer "vervangers" voor aftredende bedrijfshoofden dan in de akkerbouw van veehouderijgebieden. De opvolgingscoëfficiënten laten een groter verschil tussen deze bedrijfstakken zien dan de percentages bedrijven met een opvolger. Hieruit blijkt dat in het bollengebied de belangstelling om zelfstandig bedrijfshoofd te worden vrij groot is, maar zich minder op het ouderlijk bedrijf richt dan in de akkerbouw- en veehouderijgebieden.

Verder dient erop gewezen te worden dat ook het percentage gemeenschappelijke exploitanten van broers in het bollengebied groter is. Dit impliceert dat een hogere opvolgingscoëfficiënt in het bollengebied zich verhoudingsgewijs minder sterk als een opvolgingsdruk doet gelden.

2) Aantal zoons dat bedrijfshoofd is of wordt.
Aantal bedrijfshoofden ≥ 50 jaar.

3) Aantal zoons: ruim, zoons die zelfstandig zijn of worden + onbekend;
beperkt, zoons die zelfstandig zijn of worden.

Samenvatting

Probleemstelling

Hoe dringend schaalvergroting in de zuidhollandse bollenstreek noodzakelijk is blijkt uit het feit dat ca. twee derde van de bollenbedrijven kleiner is dan 2 ha en ca. 35% zelfs kleiner dan 1 ha. De minimumgrootte voor een éénmansbollenbedrijf bedraagt momenteel ca. 1,5 ha. Om - daar er weinig mogelijkheden zijn voor areaaluitbreiding - toch de bedrijfsomvang te kunnen vergroten hebben vele bedrijven de bloementeel onder glas in het produktieplan opgenomen. Het ging aanvankelijk vrijwel uitsluitend om het trekken van bolbloemen om de onbenutte uren in de wintertijd produktief te maken. De oppervlakte glasteelten nam weliswaar belangrijk toe maar bleef toch achter bij de landelijke ontwikkeling. In de gemeenten van onderzoek heeft thans ongeveer 50% van de bedrijven glas; de gemiddelde oppervlakte glas per bedrijf bedraagt echter slechts ca. 700 m².

Aangezien de mogelijkheden tot vergroting van de bedrijfsoppervlakte in belangrijke mate mede afhankelijk zijn van de belangstelling onder jongeren voor het kwekersvak en van de opvolgingssituatie op de bedrijven van oudere bedrijfshoofden, is hiernaar een onderzoek ingesteld waarvan dit rapport een verslag geeft.

De ontwikkeling in het recente verleden

In de periode 1965-1970 daalde in de Bollenstreek het aantal kwekers met gemiddeld 4,6% per jaar en hun totale oppervlakte cultuurgrond met gemiddeld 2,3% per jaar. De oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij landbouwers nam nog aanzienlijk sneller af. Zowel de procentuele vermindering van het aantal tuinders als van hun oppervlakte cultuurgrond was belangrijk groter dan voor de gehele provincie Zuid-Holland, resp. 2,6% en 1,1% per jaar. Om statistische redenen is de afnemering van het aantal bollenkwekers in de Bollenstreek waarschijnlijk kleiner geweest dan uit de cijfers blijkt. Daarmee is ook de vergroting van de gemiddelde oppervlakte per bedrijf bescheidener geweest dan uit de twee eerstgenoemde percentages kan worden afgeleid.

De gegevens over de leeftijden van de bollenkwekers lijken te wijzen op een geringe veroudering. Of dit inderdaad het geval is en zo ja in welke mate, kan echter om statistische redenen niet worden aangetoond. Van de bollenkwekers in de 10 gemeenten is 55% jonger dan 50 jaar. Voor alle boeren en tuinders in ons land is dit 57%. De bollenkwekers in het zuidhollandse bollengebied zijn dus geen jonge beroepsgroep.

Gelet op de ontwikkeling van de leeftijdsopbouw is niet te verwachten dat in de naaste toekomst het aantal opvolgingsmogelijkheden toeneemt.

De belangstelling voor het bollenvak

De bedrijfshoofden ≥ 45 jaar hebben gemiddeld circa twee zoons ≥ 15 jaar.

Uit de beroepskeuze van deze zoons blijkt dat 47% bedrijfshoofd op een bollenbedrijf is, of wil worden, terwijl dit van 9% van de zoons niet bekend is. Het is dus vrijwel zeker dat 44% van de zoons geen bedrijfshoofd wordt 1). De belangstelling van de zoons voor het bollenkwekersvak is in het bollengebied dus relatief groot, vooral in Noordwijk, Noordwijkerhout en Voorhout.

Het percentage zoons dat kweker is of wil worden houdt weinig of geen verband met de bedrijfsomvang. Wel is er een samenhang tussen het aantal zoons en de bedrijfsomvang. Naarmate er meer zoons c.q. meer opvolgers zijn, is in het algemeen de bedrijfsoppervlakte of bedrijfsomvang (meer bloementeel) groter.

Van de zoons die gekozen hebben voor het beroep bollenkweker, heeft een kwart reeds een bedrijf, terwijl een vijfde mede-exploitant is op het ouderlijk bedrijf.

De belangstelling voor bedrijfsopvolging

Er is een duidelijk positieve samenhang tussen het al dan niet aanwezig zijn van een opvolger en de oppervlakte bloembollen. Van de bedrijven met $< 0,75$ ha bloembollen, heeft slechts een derde een opvolger. Van de bedrijven met $\geq 1,50$ ha bloembollen heeft bijna twee derde een opvolger.

Er is ook een positieve samenhang tussen het al dan niet hebben van een opvolger en de bloementeel onder glas. Van de bedrijven mét glasbloementeel heeft ruim 60% een opvolger; van de bedrijven zonder bloementeel onder glas heeft ruim 45% een opvolger (bedrijfshoofden ≥ 45 jaar). Dit verschil in opvolgingssituatie blijkt zich met name voor te doen op de bollenbedrijven kleiner dan 3 ha, maar niet op bedrijven groter dan 3 ha.

Per 100 bedrijfshoofden van 45 jaar en ouder, blijken er 65 potentiële opvolgers te zijn. Ruim 50% van de bedrijfshoofden deelde mede dat de opvolging vrijwel verzekerd is. Dit betekent dat een vermindering van het aantal bedrijven te verwachten is. 2)

Op 17% van de bedrijven met een bedrijfshoofd ≥ 45 jaar is de toekomstige opvolger reeds mede-exploitant. Van de bedrijfshoofden ≥ 65 jaar exploiteert bijna de helft het bedrijf samen met de opvolger. Van de opvolgers is 20% ouder dan 30 jaar; de oudere opvolgers zijn veelal reeds mede-firmant.

- 1) Voorgaande cijfers kunnen zich nog wijzigen. De bedrijfshoofden ≥ 45 jaar hebben nog zoons < 15 jaar, die hun beroep nog moeten kiezen. Daarnaast zijn er zoons die in een later stadium van beroep veranderen.
- 2) Voor de bedrijfshoofden van 55 jaar en ouder komt men tot een zelfde conclusie.

De bedrijven met opvolger hebben relatief meer glasbloementeel dan de bedrijven zonder opvolger. Van de bedrijfshoofden jonger dan 45 jaar, heeft ruim 90% glas. In de toekomst zal het merendeel van de bedrijven een of andere teelt onder glas hebben. De oppervlakte glas per bedrijf is vrij klein, ca. 700 m². Dit is mede verklaarbaar omdat het glas veelal is opgezet voor de broeierij, die slechts een kleine oppervlakte vraagt. Toch vertoont de oppervlakte glas enige samenhang met de opvolgingssituatie en de leeftijd van het bedrijfshoofd: jongere bedrijfshoofden en die met een opvolger hebben gemiddeld een grotere oppervlakte glas (700 à 800 m²) dan de oudere bedrijfshoofden en die zonder opvolger (400 m²).

Vergelijkt men de opvolgingssituatie in het bollengebied met die in de akkerbouw- en veehouderijgebieden in Zuid-Holland, dan blijkt dat er relatief meer bollenkwekerszonen in het voetspoor van hun vader treden. Wel is in het bollengebied de binding aan het ouderlijk bedrijf minder groot dan in de akkerbouw- en veehouderijgebieden.

Involed van de opvolgingssituatie op de toekomstige ontwikkeling van het aantal bedrijven en op de bedrijfsgrootte

Het is de praktijk, en onderzoeken dienaangaande bevestigen dit, dat opvolgers meestal voor of omstreeks hun dertigste jaar zelfstandig worden. Dit betekent dat opvolgers van 15 jaar en ouder voor het merendeel binnen 15 jaar zelfstandig zullen zijn. Aangezien bedrijfshoofden deze functie in het algemeen niet langer dan tot hun 65ste jaar zullen uitoefenen, beëindigen de bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder hun beroep in de komende 15 jaar. Van het aantal potentiële opvolgers hangt het af, hoeveel bedrijven van deze bedrijfshoofden zullen worden voortgezet. In de navolgende tabel is de vermindering van het aantal bedrijven berekend uitgaande van de secundaire afvloeiing van 20% respectievelijk 30%.

	Secundaire afvloeiing	
	20%	30%
Aantal bedr. van bedrijfshoofden $\geq$ 50 jaar - 1972	503	503
Aantal opvolgers	214 1)	187 2)
	289	316
Aantal vader + zoon exploitaties	80	80
Vermindering aantal bedrijven	209	236
Aantal bedrijven in 1972	947	947
Aantal bedrijven in 1987	738	711
Index 1987 (1972 = 100)	78	75
Vermindering aantal bedrijven per jaar, als gevolg van de opvolgingssituatie	1,6 3)	1,9 3)

1) $1,05 \times 0,9 \times 0,8$ ($240 + 1/2 \times 86$).

2) $1,05 \times 0,9 \times 0,7$ ($240 + 1/2 \times 86$).

3) $(1 - d)^n$.

1) 2) 0,9 i.v.m. 10% gemeenschappelijke exploitaties door broers;
0,8 en 0,7 resp. i.v.m. 20% en 30% afvloeiing.
1,05 i.v.m. zoons van 2e exploitanten.

De vermindering van het aantal bedrijven die in direct verband staat met het aantal opvolgers, is duidelijk geringer dan de werkelijke vermindering in de laatste jaren in het bollengebied (4,6% per jaar in de periode 1965/1970). De vermindering van het aantal registraties die slechts om administratieve reden plaatshadden is hier waarschijnlijk van invloed.

Door de vermindering van het aantal bedrijven in de toekomst op grond van de bestaande opvolgingssituatie, zal slechts in beperkte mate grond vrijkomen voor bedrijfsvergroting. Dit zal te meer het geval zijn wanneer, evenals in het recente verleden, een deel van de (vrijkomende) grond voor niet-agrarische doeleinden wordt bestemd. De oplossing van het vraagstuk van de kleine bedrijven is dan ook onder meer mede afhankelijk van het afvloeien van jongeren, alsmede van beroepsverandering van reeds zittende bedrijfshoofden.

BIJLAGE 1

Enkele sbe-normen

	Sbe per ha / aantal
Tomaten onder glas	
verwarmd	250
koud	180
Bloemkwekerijgewassen	
open grond	65
onder glas:	
chrysanten	330
rozen	440
fresia's	240
Bloembollen	
tulpen	60
narcissen	45
hyacinten	75
gladiolen	35
Trektulpen in een trekkas	21 per 100 000 stuks
Narcissen in een trekkas	4 per ton
Hyacinten 1) in een trekkas	30 per ton

1) Schatting.

BIJLAGE 2. Zoons $\geq$ 15 jaar die bedrijfshoofd zijn of worden (per gemeente) 1972

	Aantal bedrijfs- hoofden $\geq$ 45 jaar	Aantal zoons $\geq$ 15 jaar	% zoons			
			reeds bedrijfs- hoofd	in de toekomst		onbekend
				wel	niet	
Sassenheim + Warmond	45	86	22	11	57	9
Lisse	91	164	20	19	54	7
Hillegom	77	181	18	25	49	8
Noordwijk	117	169	21	33	41	5
Noordwijkerhout	154	276	16	33	41	9
Voorhout	70	143	22	28	39	10
"randgemeenten"	60	111	21	20	47	12
10 gemeenten	614	1130	21	26	44	7

BIJLAGE 3. Oppervlakte bloembollen en opvolging

Oppervlakte bloem- bollen	Aantal bedrijfs- hoofd $\geq$ 45 jaar	% van deze bedrijven			
		totaal	met opvolger		zonder opvolger
			werkzaam op ouderlijk bedrijf	met agrarischesch ander bedrijf	
Geen	18 1)	1			
< 0,75 ha	127	33	20	11	2
- < 1,50 ha	164	49	34	7	8
- < 2,00 ha	80	64	52	8	4
$\geq$ 2,00 ha	225	63	55	1	7
Totaal	614	54	42	6	6
					67
					51
					36
					37
					46

33 1) Te gering om te percenteren.

BIJLAGE 4. Opvolgingsituatie en leeftijd opvolger

Leeftijd bedrijfs- hoofd	Aantal bedrijven bedrijfs­ hoofd	% bedrijven met opvolger	
		totaal	≥ 30 jaar
45 - < 50 jaar	111	40	40
50 - < 55 jaar	123	42	42
55 - < 60 jaar	145	55	52
60 - < 65 jaar	128	59	50
≥ 65 jaar	107	74	32
Totaal	614	54	43
			11

BIJLAGE 5. Opvolging op bedrijven met en zonder bloemeteelt onder glas 1)

	Aantal bedrijven	% bedrijven met bloemen	Percentage bedrijven met opvolger van de bedrijven met bloemeteelt onder glas	
			met bloemeteelt onder glas	zonder bloemeteelt onder glas
Sassenheim + Warmond	45	40	52	21
Lisse	91	30	53	46
Hillegom	77	35	68	51
Noordwijk	117	43	66	46
Noordwijkerhout	154	51	60	58
Voorhout	70	46	68	44
"randgemeenten"	60	45	59	39
10 gemeenten	614	42	62	47

1) Incl. schuurbroei.

BIJLAGE 6. Oppervlakte glas

	Aantal bedrijven met glas	Gemidd. opp. glas in m ²	Percentage glas		
			vaste kas	rolkas	trekkas
< 45 jaar	288	723	67	24	9
≥ 45 jaar met opvolging	167	789	68	24	8
≥ 45 jaar zonder opvolging	102	430	59	26	15
Totaal	557	689	66	24	9